

DİLÇİLİK

---

fil.f.d., dos. Aytən Hacıyeva
ADU

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ONOMASTİK FOLKLOR FRAZELOGİZMLƏRİNİN SEMANTİK TƏSNİFATI

Açar sözlər: *frazeologizm, folklor, kontekst, obrazlılıq, antroponim, onomastika, semantika.*

Key words: *phraseological unit, folklore, context, imagery, anthroponym, onomastics, semantics.*

Ключевые слова: *фразеологизм, фольклор, контекст, образность, антропоним, ономастика, семантика.*

Həm ingilis, həm də Azərbaycan dili öz frazeoloji tərkibinə, frazeoloji vahidlərinin rəngarəngliyinə görə dünyanın ən zəngin dillərindəndir. Frazeologiya dilin lüğət tərkibinin xüsusi bir təbəqəsini təşkil edərək, dildə obrazlılıq, ifadəlilik, ekspressivlik yaradır. Frazeologizmlərdəki xalq müdrikliyi, xalq hikməti onların birbaşa folklorla, yəni şifahi xalq ədəbiyyatı ilə bağlılığından irəli gəlir.

İngilis və Azərbaycan xalqlarının çox qədim dövrlərdən başlayaraq yaranan şifahi söz sənəti ağızdan-ağıza, nəsildən-nəslə keçərək cilalanmış və dövrümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Xalq arzu və istəyini, sevinc və kədərini, cəmiyyətə münasibətini şifahi ədəbiyyatda – folklorla əks etdirmişdir. Yazılı ədəbiyyatın bəhrələndiyi əsas qaynaq da şifahi söz yaradıcılığıdır və bu söz yaradıcılığının böyük bir sahəsini frazeologiya təşkil edir. Xalq dili frazeologiyası üslubi məqsədlərlə işlədilərək nitqi daha canlı edir, obrazların dilinə fərdi xarakter verir və ədəbi dili zənginləşdirir.

Hər bir dilin frazeologiya sistemi olduqca inkişaf etmiş bir sistemdir. Bu fonda daxil olan frazeoloji vahidlər müxtəlif amillərə görə təsnif edirlər. Dilin frazeoloji sisteminin müəyyən bir təbəqəsini folklor frazeologizmləri, yəni müxtəlif folklor əsərlərdən seçilmiş və yaxud dildən-dilə keçmiş frazeoloji vahidlər təşkil edir.

Folklor frazeologizmləri özləri də təsnif edilərək təbəqələrə və ya laylara bölünür ki, bu laylardan biri xalq ədəbiyyatında işlədilmiş onomastik vahid tərkibli frazeologizmlərdən ibarətdir.

Onomastik vahidlər, eləcə də şəxs adları bədii obrazları təqdim edir, yazıçı və ya şairin fərdi üslubunu müəyyənləşdirir, əsərin ümumi ideya və məzmunu ilə əlaqədar işlədilir, fikrin obrazlı verilməsində, emosional şəkildə oxucuya çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlar milli koloritin gücləndirilməsində, satirik gülüşün şiddətləndirilməsində və s. məqamlarda ən dəyərli dil vahidi rolunu oynayır.

Onomastik vahidlərin bir qolu olan antroponimlərin, yəni şəxs adlarının üslubi funksiyası tarixi şəraitlə, insanların sosial münasibəti, onların nitq mədəniyyətinin vəziyyəti ilə müəyyən edilir. Etimoloji baxımdan bir dilin leksikası ilə əlaqələndirilməyən hər hansı bir ad həmin dilin daşıyıcısı olan xalqın nitqində və ədəbiyyatında kifayət qədər işlənmə tezliyi qazandıqda həmin xalqa aid ad hesab olunur. Hətta tarixən və etimoloji baxımdan bir xalqın dili ilə əlaqələndirilən adların işlənmə tezliyi müəyyən səviyyədə aşağı düşdükdə isə, belə adlar passiv adlar sırasına daxil olur, tədricən real sözlərdən potensial sözlərə çevrilir və nəhayət, unudulur.

İngilis dilinin antroponimlər sistemi zəngin və rəngarəngdir. Odur ki, onları müxtəlif aspektdə tədqiq etmək mümkündür. Folklor mənşəli frazeologizmlərdə antroponimik kateqoriyalara dair xeyli dil faktları özünü göstərir. Antroponim tərkibli folklor frazeologizmlərinin hər birinin özünəməxsus yaranma mənbəyi və səbəbləri vardır.

İngilis və Azərbaycan folklorunda rast gəlinən antroponimik frazeologizmləri dinlə, mifologiya ilə, tarixi şəxsiyyətlərin, nağıl və dastan qəhrəmanlarının adları ilə bağlı olaraq aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar:

a) Dinlə bağlı antroponimik frazeologizmlər.

Dində ilk peyğəmbər hesab edilən Adəmin adı ilə ingilis dilində bir çox frazeologizmlər vardır. Məsələn, “*Adam ate the apple, and our teeth still ache*” (Adəm cənnətdə almanı yeyib, bizim dişimiz hələ də ağrıyır), *Adam’s apple* (kişilərdə qırtlaq), *to know smb from Adam* (kimisə çoxdan tanımaq), *as old as Adam* (Adəm qədər qoca – Adəmin Allah tərəfindən yaradılmağına eyham vuran allüziyadır).

Azərbaycan folklorunda da Adəmin adı ilə işlənmiş frazeoloji vahidlərə rast gəlinir: “Adəmdən xatəmə” [5] - mənası çoxdan, qədim zamanlardan deməkdir. Azərbaycan dilində ilk peyğəmbər Adəmin vaxtından son peyğəmbər Məhəmmədin vaxtınadək zaman kəsiyi nəzərdə tutulur: *Adəmdən Xatəmə kimi görünməyib; Adəm oğlu, övladı; babamız Adəm; Adəm babadan; Nuh-*

Nəbidən qalıb; Nuh əyyamından qalıb; Qızıl Xızırı oyadır; evində yatır, yuxusunda Həzrəti Süleymanı görür; gecənin ərizəsini Həzrəti Süleyman oxumayıb; Nuh deyəni Peyğəmbər deməz və s.

İngilis folklorundan qaynaqlanan digər antroponim tərkibli frazeologizmlər də dilçilik baxımından maraqlıdır: *Doubting Thomas* (a person who refuses to believe something without proof; a sceptic from the story of the apostle Thomas, who said that he would not believe that Christ had risen again until he had seen and touched his wounds) [12] – inanmayan Toma – hər şeydən şübhələnən insanları bu cür adlandırırdılar. İsa peyğəmbərin apostollarından biri özü görməyə qədər onun qayıtmasına inanmırdı. Bu ifadənin yaranma mənbəyi də bu hadisədən təməlini almışdır.

Abraham's bosom (heaven, the place of rest for the souls of the blessed; Abraham the Hebrew patriarch from whom all Jews trace their descent; from the Bible “And it came to pass, that the beggar died, and was carried by the angels into Abraham's bosom”) [12] – ingilis folklorunda cənnət (Heaven) sözünün sinonimidir, yəhudilərin inamına əsasən yaxşı, dindar insanların öldükdən sonra düşdükləri məkan.

Judas kiss (an act of betrayal; Judas Iscariot, the disciple who betrayed Jesus, after the Bible “And he that betrayed him gave them a sign, saying, Whomsoever I shall kiss, that same is he: hold him fast”) [13] – İudanın öpüşü – satqınlıq simvolu, İuda İsa peyğəmbəri satmış ən yaxın dostlarından biri olub.

The mark of Cain (the stigma of a murder, a sign of infamy; the sign placed on Cain after the murder of Abel) [13] - Kain möhürü – Bibliya mifologiyasında Kain Adəmlə Həvvanın oğullarından biri olur; o öz qardaşı Aveli öldürdükdən (bu, yer üzündə baş verən ilk qətl idi) sonra Allah ona möhür qoyur və Kain adı cinayətkar, qatil, təhqiramiz söz mənasında işlənir.

İngilis dilində *God* (Allah) sözü ilə çoxlu sayda folklor frazeologizmləri vardır. Məsələn: *We are all in God's hands* (Hamımız Allahın əlindəyik); *God bless you* (Allah saxlasın); *God gave, God took back* (Allah verir, Allah alır); *be with God* (Allah qarşısında cavab vermək); *by God* (Allaha and olsun); *go to God* (Allahın yanına getmək); *God knows* (Allah bilir) və s.

İsa Peyğəmbərin adı ilə bağlı folklor frazeologizmləri: *by Jesus!* (İsa ya and olsun); *Jesus, Mary, and Joseph!* (təəccüb zamanı işlədilən ifadədir; *make (the) baby Jesus cry* (kəbudluq və tərbiyəsizlik etmək, yəni İsa peyğəmbəri qəhərləndirəcək hərəkət etmək); *Sweet Jesus* (təəccüb və qıcıqlanma zamanı işlədilən); *come to Jesus* (İsa Peyğəmbəri qəbul etmək, dinə-imana gəlmək); *Jesus boots* (sandallar, üstü açıq ayaqqabılar).

Azərbaycan dilində həm peyğəmbərlərin, həm də Allahın adı ilə işlənən müxtəlif dini zəminli folklor frazeologizmlərinə rast gəlinir ki, bu ifadələr nə-sildən-nəslə keçərək indiyədək də dildə aktuallığını saxlamaqdadır. Məsələn: *Dağ Məhəmmədin yanına gəlməyəndə, Məhəmməd dağın yanına gedəcək; Süleymana qalmayan dünya heç kəsə qalmaz; Evində yatır, yuxusunda Həzrə-ti Süleymanı görür; Nuh-Nəbidən qalib; Nuh əyyamından qalib* və s.

Dilimizdə Allahın adı ilə bağlı frazeoloji vahidlər çoxdur və onlar dil-də xüsusi işlənmə tezliyinə malikdirlər: *Allaha şükür; Allah ağıl versin; Al-lah qüvvət versin; Allah qismət eləsin; Allah qonağı; Allah mübarək eləsin; Allah qoysa; Allah bilən məsləhətdir; Allah bilsin; Allah qorusun; Allaha and olsun; Allah biləni bəndə bilməz; Allah amanında* və s.

God - Allah komponentli frazeoloji vahidlərin işlədilməsi bəzən kon-tekstlə bağlı olur və kontekstin ümumi məzmunundan asılı olur. Məsələn: *“To these people he is a God”* (“O, bu insanlar üçün Allahdır) [Tom McArthur, 1981, s.154]; *“Don’t make money your God* (Pulu Allah etmə; pulu müqəddəsləşdirmə). Bu cür frazeoloji vahidlərin semantikasındakı əsas məqam Allahın ucalığıdır.

b) Nağıl və dastanlarda rast gəlinən antroponimik frazeologizmlər.

İngilis dilində nağıl və dastanlardan dövrümüzdə qədər gəlib çatmış antroponim tərkibli elə frazeologizmlər var ki, “sifət + ad” quruluşunda iş-lənmişdir: *Old Jacob, Old Honey, Cunning Borley, Silly Billy* etc. Elə fra-zeoloji vahidlər də var ki, onların tərkibindəki adlar həmin adın daşıyıcısını səciyyələndirir: *Fearless Girl, Old Mother Wiggle-Waggle, Swan-princesses, Kate Crackernuts, the wicked Witch Queen* və s.

XVIII əsrə məxsus ingilis dastanlarından birində adı çəkilmiş cütlük: *Darby and Joan. Pleased as Punch* (“Punch and Judy” adlı ənənəvi uşaq kukla tamaşasından *Mr.Punch*) və s.

Robin Hood – dövlətlilərin malını alıb kasıblara paylayan, xeyirxah insan (“Robin Qud” rəvayətindən).

Azərbaycan dilində nağıl və dastanlardan yaranıb xalq dilində ümum-işləklilik qazanmış antroponimik frazeologizmlər çoxdur. Məsələn: *Çünki ol-dun dəyirmançı, çağır gəlsin dən Koroğlu* (“*Koroğlu*” dastanı əsasında); *Bir var Koroğlu, bir də var kor kişinin oğlu; ölər Koroğlu, getməz vətəndən; Məcnun kimi; Bir həsir idi, bir də Məmmədnəsir* (“Məhəmməd və Gülən-dam” dastanından) və s.

c) Mifologiyada rast gəlinən antroponimik frazeologizmlər.

*Achilles` heel* – Axilesin dabanı, yəni kiminsə zəif yeri (a person`s only vulnerable spot, a weak point at which Achilles could be wounded after

he was dipped into the River Styx, his mother having held him so that his heel was protected from the river water by her grasp) – yunan mifologiyasından ingilis dilinə keçmiş frazeologizm. Rəvayətə əsasən Axillesin anası onu məğlubedilməz etmək üçün ayağından tutaraq Stiks çayının suyuna salır və məhz suya girməyən dabanı onun zəif nöqtəsi olur.

Cupid`s dart (the conquering power of love, Cupid the Roman God of love, son of Mercury and Venus, represented as a beautiful naked winged boy with a bow and arrows) [12] – *Kupidon oxu* (Kupidon - Romanlarda sevgi allahı, Merkuri və Veneranın oğlu, əlində yay və ox olan gözəl və qanadlı, çılpaq oğlan) – rəvayətə görə Kupidonun oxu kimə dəysə, o dəlicəsinə aşiq olarmış.

Invita Minerva (lacking inspiration; Latin – Minerva (the goddess of wisdom) unwilling) [12] - istəməyərək, həvəssiz.

Pandora`s box (a thing which once activated will give rise to many unmanageable problems; in Greek mythology the gift of Jupiter to Pandora, “all-gifted”, the first mortal woman, on whom, when made by Vulcan, all the gods and goddesses bestowed gifts; the box enclosed all human ills, which flew out when it was foolishly opened) [12] – Pandora qutusu. Yunan mifologiyasından keçmiş ifadədir. Bir dəfə açılarkən bir çox qarşısı alınmayan problemlərin çıxmasına səbəb olan qutu; əfsanəyə görə Yupiterin Pandoraya olan hədiyyəsidir ki, bu qutuda bütün bəşəriyyətə məxsus xəstəliklər toplanmışdır və qutu açılarkən qarşısı alınmayan problemlər yaşanır.

Homeric laughter (irrepressible laughter, like that of Homer`s gods in the Illiad as they watched Lame Hephaestus hobbling) – fasiləsiz gülüş (Homerin İlliada əsərində Axsaq Hefestusu müşahidə edərkən allahların davamlı gülüşü).

ç) İngilis folklorunda kralların, Azərbaycan folklorunda isə şahların adları ilə bağlı frazeologizmlər.

Bluebeard – həyat yoldaşı ilə qəddar rəftar edən şəxs (ingilis kralı VIII Henriyə verilmiş ləqəb);

Appeal to Caeser – (appeal to highest possible authority, particularly with allusion to the Bible, in which Paul the Apostle exercised his right as a Roman citizen to have his case heard in Rome, with the words “I appeal unto Caesar”) [13, 197] – Sezara müraciət etmək – mənası daha yüksək rütbəli şəxsə müraciət etməkdir. Bibliyadan götürülmüş allüzuyadır. Bu allüzuya əsasən Roma sakini olan Apostol Paul öz məsələsinə Roma şəhərində baxılması üçün “Mən Sezara müraciət edirəm” sözlərini işlədib.

Sir Galahad – öz saflığı və alicənablığı ilə tanınmış şəxs (Kral Arturun cəngavərlərindən biri) və s. [10].

Azərbaycan folklorunda da rast gəlinən antroponimik frazeologizmlərin zənginliyi dilimizin qədim tarixinə istinad edir. Məsələn: *Nadiri taxtda görüb, Şah Abbası qundaqda (Nadiri taxtda görüb, Süleymanı qundaqda); Şah Abbas yaradı, Keçəl Abbas yaramadı; Şah Abbasın tənbəlidir; İsgəndərin buy-nuzu var, buynuzu* və s.

d) Tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə bağlı folklor frazeologizmləri.

İngilis dilində: *The Corsican ogre* (Napoleon I (1769-1821), Emperor of France, in reference to his Corsican birthplace) [13] – Korsika nəhəngi (Napoleona verilmiş ad).

Azərbaycan dilində: hər oxuyan Molla Pənah olmaz.

Leksik cəhətdən bölünməz, tərkib və quruluşuna görə sabit, mənaca bütöv olan söz birləşmələri – frazeoloji vahidlər hər bir xalqın tarixi, mədəniyyəti, həyat tərzi, dünyagörüşü haqqında dəyərli bir mənbədir. Folklor frazeologizmləri cəmiyyətdə artıq sabitləşmiş adət və ənənələr haqqında məlumat verir. Frazeologizmin tərkibinə daxil olan komponentlərin mənası onun bütöv semantikasının formalaşmasında səciyyəvi rol oynayır.

Hər bir dildə, eləcə də ingilis və Azərbaycan dillərində frazeologizmlərin işlədilməsi üslubi xarakter daşıyır və ekstralingvistik amillərlə səciyyələnir. Ekstralingvistik amillər bir tərəfdən frazeologizmin yaranmasında, digər tərəfdən bu frazeologizmin nitq aktlarında və diskursda işlədilməsində təzahür edir. Bu baxımdan frazeologizmin anlanılıb qəbul edilməsi müəyyən fon biliklərə malik olmağı tələb edir. Bu fon biliklərini dil daşıyıcıları ekstralingvistik mühitin və həyat təcrübəsinin iştirakçıları kimi əldə edirlər. Başqa bir etnomədəniyyətin nümayəndələri isə bunu frazeoloji vahidin semantikasının öyrənilməsi yolu ilə əldə edirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində:

1. Adilov M. Niyə belə deyirik?, Bakı: “Elm”, 1982.
2. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən, Bakı: “Yazıçı”, 1989.
3. Vəliyev V.Ə. Azərbaycan folkloru, Bakı: Maarif, 1985, 414 səh.
4. Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка, М., 1954
5. Садыхова Г.Р. Фраzeология, восходящая к библии и корану, Баку: “Елмветехсил”, 2014, 392 стр.
6. Altenberg Bengt. “On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations”, *Phraseology. Theory. Analysis and Application*, Oxford: Oxford University Press, 1998, p. 101-102

7. Ambrose Merton. FolkLore, "The Atheneum" // № 982, 1846, p. 862/III-863/I.
8. Anderson John. The Grammar of Names, Oxford: Oxford University Press, 2007.
9. Carroll John. Towards a Functional Theory of Names and Naming // Linguistics, 21, 1983, p. 341-347.
10. Chloe Rhodes. Book of Old-Fashioned Superstitions, London, 2012.
11. Hendrickson R. Salty Words, New York, 1984.
12. Susinskiene Solveiga. Personal and Place Names in English Phraseology, Acta Humanitarica universitatis Saulensis. T 8, 2009, pp. 320-328
13. Oxford Dictionary of Phrase, Saying and Quotation, Oxford: Oxford University Press, 2013.

Ayten Hajiyeva

Summary

Semantic Classification of Onomastic Folklore Phraseologisms in English and Azerbaijani Languages

The article deals with the characteristic features of English and Azerbaijani phraseology. Phraseological units with onomastic components are analysed here. Especially folklore phraseologisms with anthroponym components are semantically analysed and classified on the materials of English and Azerbaijani languages. It is noted that a component used in the phraseological unit plays a significant role in the meaning of the whole phraseologism.

Айтен Гаджиева

Резюме

Семантическая классификация ономастических фольклорных фразеологизмов в английском и азербайджанском языках

В настоящей статье рассматриваются особенности английской и азербайджанской фразеологии. Также анализируются фразеологизмы с ономастическими компонентами. Особенно фольклорные фразеологизмы с компонентами-антропонимами были анализированы и семантически классифицированы на материалах английского и азербайджанского языков. Было отмечено, что компонент, использованный в составе фразеологического сочетания, играет важную роль в семантике целого фразеологизма.

Rəyçi: dos. V.Ərəbov